

חבל נחלתו

ה. עוד יש להוסיף שכיון שספירת העומר לרוב הפוסקים בזה"ז מדרבנן כמובא בב"י (ריש סי' תפט) עפ"י הר"ן, ודאי שניתן להקל ולברך. וכפי שהחל את הספירה בתרי דרבנן (ספירת העומר וחינוך) כך יכול להמשיך ולספור בתרי דרבנן.

מסקנה

קטן שהגדיל בימי ספירת העומר ממשיך לספור בגדלות את ספירת העומר בברכה, אולם לא יוציא אחרים ידי חובתם, כיון שעושה מדרבנן בלבד².

ודבריו נראים לי שאינם מדוייקים, וכי יתום מאב אינו חייב לקיים מצוות מדין חינוך עד שהגדיל? והלא אָמו או בית דין או כל ישראל אינם מחוייבים במצות חינוך כלפיו¹ (אף שערוה"ש סי' שמג ס"ב כתב שב"ד מחוייבים לחנכו, לא דק בלשונו, דהיינו דוקא בהפרשה מאיסור אבל לא בחינוך למצוות עשה). והיכן שמענו שיתום פטור מלקיים מצוות עשה עד שיגדיל!?

אלא מכאן שאף הקטן מקיים מצוה, וע"כ בדברים דרבנן הוא אף יכול להוציא אחרים, ולא שמענו שיתום אינו יכול להוציא אחרים בדרבנן וכד'.

סימן יג

תעניות גשמים בארץ ישראל בימינו

"מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות (במדבר י), כלומר כל דבר שייצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן זעקו עליהן והריעו.

"ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב עונותיכם הטו וגו' (ירמיהו ה), וזה הוא שיגרדו

שאלה

האם צריך להתענות בדורנו תעניות גשמים וא"כ לפי קביעה של מי ובאילו סדרים?

א. סדר תעניות גשמים

בראש הלכות תעניות כתב הרמב"ם: "מצות עשה אחת והיא לזעוק לפני ה' בכל עת צרה גדולה שלא תבא על הצבור".

ובפרק א (הל' א-ד) כתב:

1. הערת הרה"ג אביגדר נבנצל רב העיר העתיקה — ירושלים: הדבר שנוי במחלוקת עי' ברכות מ"ח ע"א רש"י ד"ה עד.

תשובת המחבר: אף שרש"י כתב שקטן אינו מוציא את הרבים בזימון מפני שאינו מחויב ורק אביו מחויב ולא הוא, ניתן לומר שכל זה לגבי הוצאת אחרים ידי חובה אבל לעצמו, אם אין לו אב, חייב לברך. וכן כתבנו שלא יוציא את הרבים אבל יברך לעצמו.

2. הערת הרה"ג אביגדר נבנצל רב העיר העתיקה — ירושלים: גם אדמו"ר זללה"ה (=הגרש"ז אורבך) פסק דיספור בברכה.

חבל נחלתו

להם להסיר הצרה מעליהם.

"אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה: והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי (ויקרא כו), כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי.

"ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד, ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות, ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש שנאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' (תהלים צח).

למדנו מדברי הרמב"ם שיסוד תעניות על צרות הבאות על הציבור אינו עצם התענית אלא זעקה והתקיעה בחצוצרות או אף בשופרות ותשובה על מעשים רעים. והתענית היא מדברי סופרים.

סדר תעניות הגשמים מפורט במסכת תענית, ועיקרו בקצרה: אם לא ירדו גשמים עד י"ז במרחשון תלמידי חכמים מתחילים להתענות בשני חמישי ושני. אם לא ירדו גשמים מוסיפים עוד שלש תעניות על כל הציבור בשני חמישי ושני ובהן התענית מתחילה מעלות השחר בלבד. לאחר מכן אם לא ירדו גשמים מוסיפים עוד שלש תעניות חמורות יותר של שני חמישי ושני בהן מתחילים את התענית מהערב ואסורים במלאכה. ולאחריהן שבע תעניות אחרונות בהן בנוסף לחומרי תעניות

הקודמות מתפללים ברחובה של עיר ומוציאים לשם את ארון הקודש ומוסיפים בתפילה עוד שש ברכות ותוקעים בתפילה. (פירוט ההלכות במס' תענית, רמב"ם הל' תעניות פ"ג ושו"ע או"ח סי' תקעה).

ב. במה תלוי סדר תעניות הציבור

הרמב"ן (תענית טו ע"א) דן מה טעם קביעת הגמרא (פסחים נד ע"ב, תענית יא ע"ב) שאין תענית ציבור בבבל. ומביא את טעם הראב"ד שבני בבל עניים ועל כן לא החמירו עליהם, ודוחה אותו ומסיק: "אלא הטעם הנכון מפני ששנינו ב"ד גזרין על הציבור, ואין בחוץ לארץ ב"ד שהדיוטות הם ואין כח בגזרתם להשוות תענית שלהם לתענית של תורה שהוא יה"כ, ותשעה באב שהוא גזרת נביאים".

עולה מדבריו שהטעם הוא משום שבחול"ל אינם סמוכים בסמיכת זקנים הנמשכת ממש רבינו, ורק בא"י שבית דין היו סמוכים יכלו לגזור תענית ציבור. מתבאר מדבריו שאין התעניות חלות כחובה קבועה אם לא ירדו גשמים, אלא הדבר תלוי בגזירת בית דין וההלכות והתאריכים העולים מהש"ס הם רק לאחר שבית דין גזרו על הציבור את התעניות.

מוסיף הרמב"ן טעם נוסף שאין תענית ציבור בבבל: "וראיני בירושלמי כתיב יצא חתן מחדרו זה נשיא, וכלה מחפתה זה אב ב"ד. ר' חלבו אמר לר' יודן נשיא פוק עמן בצערן עביד, א"ד יוסי הדא אמרה אילין תענין דאגן עבדין לית אינן תענין למה דלית נשיא עמן, וגם זה מן הטעם המבטל דין ת"צ בבבל וכל חוצה לארץ. לפי שאין שם נשיא ולא אב ב"ד שמתענין עמהם

הריטב"א: "והנכון כי מה שאמר שמואל שאין תענית צבור בבבל **כל חוץ לארץ קרי בבבל**, והכי טובא בתלמודא כדאמרינן (עי' ב"ק פ"ד ב) אין דנין דיני קנסות בבבל ופירושו בחוצה לארץ, ורצה לומר שכל תענית שגזרין חוץ לארץ על הארץ אינו תענית צבור גמור לנהוג בחומרי תעניות, אלא תענית יחידיים הוא שכל אחד מקבל על עצמו, **וטעם הדבר לפי שאין עמנו נשיא ואב ב"ד מומחה שיהא לובש חלוקן של ישראל ויהא לו רשות לגזור על הצבור תענית שיתחייבו בו על כל פנים**, כי (על) **כל בתי דינין שלנו הדייטים הם**, אבל בא"י היה להם נשיא שיגזור עליהם תענית בעל כרחם וזל על כולם כאחת והתענית הסכמה אחת לכל"..." ומביא את הירושלמי בתענית אשר מביא הרמב"ן.

אולם הראב"ה (ח"ג, הל' תענית סי' תתנד) כתב: "פירושו נראה לין מפני שאין שם נשיא", ומביא את הירושלמי בתענית. וכן מביא בשמו האור זרוע (ח"ב הל' תענית סי' תב). וכן כתב המגן אברהם (או"ח סי' תקעה ס"ק י): "בח"ל — שאין להם נשיא שיגזור עליהם". וכן כתב רבינו ירוחם (גי"ח ח"א). לכאורה, משמע מההשמטה של דין סמוכים שלא הסמכות התורנית חסרה אלא הסמכות השלטונית, ולפי"ז יש מקום לומר שבימינו, למ"ד שחסרה הסמכות התורנית עדיין לא התחדשה הסמיכה ולכן אי אפשר לגזור תעניות ציבור על ישראל.

ולובשים חלוקים¹ של ישראל והן שגזרין התענית על הצבור והצבור מקבלים עליהם דעתם וגזרותיהם, וכדאמרינן נמי לקמן (כ"ד א) דבי נשיאה גזר תעניתא ולא אודעני לר' יוחנן ולר"ש בן לקיש לצפרא אודיענהו א"ל ריש לקיש לר' יוחנן הא לא קבלינן א"ל אנן בתרייהו גרירנן, הילכך כיון דקבלה נמי לא צריכא הו"ל תענית צבור, אבל בחוץ לארץ שאין גזרין אחר נשיא וכל אחד ואחד צריך קבלה בפני עצמו כתענית יחיד הוא זהו טעם נכון וברור, ומה שאמרו אין ת"צ בבבל כלומר אין תענית בחוצה לארץ, שכן חכמים מזכירין בתלמוד חו"ל בשם בבל כמו שאמרו אין דנין דיני קנסות בבבל מפני שאין סמיכה אלא בארץ, והוא הלשון והטעם לתענית צבור כמו שפירשתי כנ"ל".

לכאורה טעם זה שונה במעט מטעם הסמיכה מפני שהנשיא הוא סמכות שלטונית-דתית כלפי כל הציבור ובעוד שלגבי הסמיכה התבטא הרמב"ן שללא סמיכה אי אפשר להטיל חומרי תענית ציבור, הרי לגבי הנשיא בלעדיו אין סמכות הטלת תענית על הציבור. בכ"ז נראה ברמב"ן שאיחד בין שני הצדדים הללו. וכ"כ הריטב"א (פסחים נד ע"ב) שתעניות אלו תלויות בגזירת ב"ד סמוכים ותלמידו הזכיר שצריכים אף נשיא. וכן כתב הר"ן (על הרי"ף בתענית ה ע"א). בחידושו לתענית (יב ע"ב) מוסיף

1. מקור הבטוי בירושלמי תענית (פ"ב ה"ז), וכן במדרש שמואל (פרשה יג, משם הציטוט): "ויאמרו שם חטאנו לה', ר' הונא ורבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק נתעטף שמואל בחלוקן של ישראל אמר לפניו רבון העולמים כלום אתה תובע מן האדם אלא שיאמר לפניך חטאתי, וישראל אומרים לפניך חטאנו ואין אתה מוחל להם, ויאמרו שם חטאנו לה". מפרש קרבן העדה ש"טען בעד כולן", והפני משה כתב ש"עשה עצמו כאילו נכלל עמהם", ולכן אמר על עצמו שאף הוא חטא, "ונשתתף עמהן לומר כן".

חבל נחלתו

"וכתב עוד הרי"ט ז"ל ונשאר לברר עוד שהרי אמרו בתוספתא (תענית פ"ב ה"ו) שאין בתענית יחיד כ"ד ברכות ולא תפלת נעילה והוא הדין להתרעה בשופרות שלא מצינו התרעה בשופרות אלא על סדר ברכות כדמשמע בפרק סדר תעניות (ע"ש בדברי רבינו י"ח ב), ומעתה על מה אנו נוהגים בתעניותינו בהתרעה ובכ"ד ברכות, ונראה שיש סמך גמור למנהגנו ממה שאמרו בפרק סדר תעניות (תענית כ"ב ב) ובגולה מתריעין על רוב הגשמים ואין התרעה בלא תענית וכ"ד ברכות, ולפיכך יש לומר שלא אמר שמואל אין תענית ציבור בבבל אלא לענין חומרו ואיסורו של יום ליאסר במלאכה ורחיצה וסיכה ולהפסיק מבעוד יום, אבל להרבות תפלה ותחנונים אין זה מכח גזרת ב"ד, שכל ציבור יכולין להתקבץ ולהרבות בזה כמו שירצו בלא גזרת ב"ד ונשיא".

וא"כ יש לחלק בין חומרי התענית לבין סדרי התפילה והתרועה בו.

נאמר בתשובות הגאונים (הרכבין סי' רנט): "ושאלת עשרים וד' ברכות שלתענית ציבור עבדין להו בכולהו דזכאתא על כל צרה שתבוא על הציבור. או דילמא כיון דתנן ונותנין אפר מקלה על גבי התבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין לא עבדין אלא במקום נשיא ואב בית דין דאית פלוגתא בין גאונים ז"ל בהא מילתא. "כך ראינו כי זה שאמרת תענית ציבור אינו בבבל ובכל ארצות אין לנו תענית ציבור אלא ט' באב בלבד כדשמואל. דאמר שמואל אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד ואע"פ כן אין אומדין כ"ד בט' באב, אלא בזמן שיש צרה דאמר ר' יוחנן ט' באב אינו כתענית ציבור ומפקינן אינו תענית ציבור לעשרים וארבע ברכות. ושאר תעניות

לעומת זאת לפי הראב"ה והא"ז נראה שבימינו כיון שהסמכות המדינית יכולה לתת כח זה ביד הרבנות הראשית, יש מקום לומר שהרבנות הראשית תוכל לגזור תעניות ציבור על כל ישראל. אולם המגיד משנה (הל' תענית פ"ג ה"א) חיבר בין שני הדברים וכתב: "וכתב הרמב"ן ז"ל שהטעם מפני שאין נשיא בח"ל וגזרתן גזרת הדיוטות". ולפי"ז הסיבה היא אחת: שאין לנו סמכות תורנית שיכולה לגזור תענית כזו. ולכן כל תעניותינו (פרט לתעניות הקבועות) הן תעניות יחיד. ולפי"ז אין הבדל בין א"י וחור"ל ועי' לקמן.

הברכי יוסף השתמש בדין סמוכים ונשיא להוכיח שאין התעניות חלות ללא גזירת בית דין. וכך כתב (סי' תקעה ס"ג): "הגיע וכו' ב"ד גזרין וכו'. כתב בספר שלחן מלכים דאם לא גזרו בית דין תענית גשמים, אם עבר ר"ח כסליו חלה הגזרה, וחייבים להתענות שכבר הם גזורים מחכמי המשנה. עכ"ד. וליתא, דלשון המשנה והפוסקים דנקטי ב"ד גזרין, היא תיובתיה. גם מ"ש בש"ס (תענית יב ב) אמר שמואל אין תענית צבור בבבל, דא היא תברתיה. וכן מצאתי בתשובות הרב החסיד מהר"ד יעקב מולכו כ"י אשר בידי שכתב בסי' כ"א דאם לא גזרו אינם חלים, והביא ראיה כמ"ש, ועוד האריך להוכיח דבית דין צריכין לגזור. והראיתי תשובתו לרבי זמינו ושמחו לדבריו".

וצריך לדון מה דיניהן של תעניות ציבוריות המתקבלות כשאינן נשיא ודיינים סמוכים, הן לגבי חומרת התעניות והן לגבי תפילות הנאמרות בהן.

ג. חומר תענית שאינה תענית ציבור

כתב בחידושי הריטב"א (פסחים נד ע"ב):

מוסיפים אותן.

הרמב"ם (הל' תעניות פ"ג הי"א) כתב: "כל תענית שגזרין הצבור בחוצה לארץ אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות, שאין גזרין על הצבור תענית כגון צום כפור אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר, ובאותן עשר תעניות שהן שלש אמצעיות ושבע אחרונות".

ובאר המגיד משנה: "וכתב הרמב"ן ז"ל שהטעם מפני שאין נשיא בח"ל וגזרין גזרת הדיוטות והרי הן כיחידים ואין יכולת בידם להשוות תעניתיהן לת"צ אלא הרי הן כיחידין ואינן מפסיקין בהן מבע"י ואינן אסורין אלא באכילה ושתיה ביום בלבד".

והלחם משנה על אתר העיר: "נראה מדברי ה"ה ז"ל דסובר רבינו ז"ל כטעמו של הרמב"ן ז"ל מפני שאין נשיא בח"ל אבל לענין הקבלה שכתב שבח"ל כל יחיד ויחיד צריך לקבלו בזה לא סבר כותיה וכדכתב הרב"י בסי' תקע"ה בתירוץ בתרא על דברי הטור ז"ל יעויין שם. ומ"מ נראה שדעת הרמב"ן ז"ל דאע"ג דהן כתעניות יחיד מתריעין ומוסיפין שש ברכות דהא הרב"י ז"ל בסי' תקע"ה הביא תשובה להרשב"א ז"ל שאמר לו השואל משמו של הרמב"ן ז"ל דהיא דשנו חכמים מתריעין ומוסיפין שש ברכות באחרונות ומשמע דבח"ל היא. וקצת קשה כיון דכתעניות יחיד ממש דיינינן ליה דהא בני קבלה לכל חד וחד אמאי מוסיפין שש ברכות כתענית צבור".

מתבאר שלכו"ע התעניות בחו"ל אסורות

שאנו קובעין בבבל אינן כתענית ציבור ואין בנו כח לאסור מלאכה מפני שאין נשיא ואין אב בית דין שהמקום גרם להם. ובני ארץ ישראל אומ' אמר ר' יוסה הדה אמרה אילין תעניאתא דאינן קביעין קביעין לאו תעניאתא אינן משום דלית בהון נשיאה. ואף על פי כן מנהג מעולם שקובעין בבבל שבע³ ברכות ארוכות על כל צרה שתבוא עליהן ומתריעין ואע"פ שאין שם נשיא ואב בית דין אינן מעכבין מזאת. אלא מיהו צריך שיהא חכם מובהק שנוטל ונותן בראשו והכל רואין ומזדעזעין. ובני ישיבת מחסיה בזמן שהיה בסורא היו מקילין הרבה בדבר זה ותמיד בכל שנה היו קובעין תענית כזאת בבי רב. אבל בני ישיבתנו היו מזמירין ולא היו עושין כך אלא בצרה גדולה ובמקום שיש חכמים הרבה או חכם גדול מובהק ובאילו הורידו עצמן לסכנה וברחמי שמים הנהיגום שאין חזרין ויקם. ואנו כבר קבענו כמה פעמים תעניות כאלה. וגם במקומות אחרים שאינן מקום שיש רב מובהק עושין כך".

למדנו מתשובת הגאון כמה וכמה הלכות חשובות: תעניות שבבבל אע"פ שאינן תעניות ציבור ולכן מותרות במלאכה בכ"ז מתפללים שבע ברכות ארוכות של תעניות ומריעים (בחצוצרות או בשופרות עי' להלן), ושמים אפר מקלה בראש החכם ובראש כל אחד (ומוציאים את התיבה לרחובה של עיר). כמו"כ נראה מדבריו שבכל התעניות אשר נגזרות על הציבור כתעניות ציבור מוסיפים שש ברכות, וא"כ גם בתעניות ציבור בחו"ל

2. יש שכתבו שבע ברכות ויש שכתבו שש ברכות ושניהם לדבר אחד נתכוונו, כיון שהוספת שש הברכות הן אחר ברכת גאל ישראל, ובברכת גאל ישראל מוסיפים ומארכים בזכרונות וע"כ יש שנקטו שבע ברכות. עי' תענית טו ע"א ברש"י ד"ה על השניה. ושם בסוגיא בדף טז ע"ב "הני שש שבע הויין".

חבל נחלתו

לארץ ומתריעין ויש להם נעילה כמו שכתבתי למעלה דלענין אפוש רחמי לא גריעי, ומצאתי להר"מ במז"ל שהוא סבור שאין מפסיקין בתענית ואין נוהגין בחומרות אלו אלא על הגשמים, אבל מודה שמתפללין בהם כ"ד ומתריעין ומתפללין נעילה בכל מקום, ואין זה נכון".

בחידושו לתענית (יב ע"ב) באר הריטב"א: "פירשו המפרשים כולם ז"ל דהיינו שאין בו (=בבל) תענית צבור לנהוג בחומרות ג' אמצעיות שאסרו ברחיצה וסיכה ותעילת הסנדל ותשמיש המטה, אבל באכילה ושתיה גזרין וכדמוכח מהאי דמיייתין מרבנן דבי רב אשי דמסיימי מסאני שהיו מתענים בבבל".

עוד כתב הריטב"א בתענית (יב ע"ב): "מעתה נתישבו דברי שמואל שאין תענית צבור בכל חוץ לארץ, חוץ מט' באב שהוא גזרת נביאים ונוהגים בו חומרי תענית, אבל שאר תעניות בין על הגשמים בין על שאר צרות אינן תענית צבור **אלא תענית יחידים שאין בו איסור אלא באכילה ושתיה.**

"ודעת הגאונים ז"ל שלא נאמר זה אלא לענין חומרי איסור היום בהפסק מבעוד יום ושאר עינויין, אבל לענין תפלות ובקשות תענית צבור הוא שאין בזה צורך לגזירת נשיא וכל צבור רשאי לבקש רחמים על עצמו, **הילכך אף בתעניות שלנו יש נעילה זו ברכות והתרעות כמו בא"י, וכן הנהיגו הגאונים ז"ל...**" וכל זה לראיה שיש כ"ד ברכות ושפורת ונעילה בתעניות של חוץ לארץ כדברי הגאונים ז"ל, **וכן אנו נוהגים בארצות הללו אלא שאין אנו נוהגים בתפלת נעילה,** כי אנו חוששים שמא להוסיף תפלה יתירה כעין יוה"כ תענית צבור גמור בעי, ומוסף תפלה דאמרינן שמא כ"ד ברכות הוה דהוה נמי

באכילה ושתיה בלבד ולא בשאר חמשת העינויים, ומדברי הגאונים והרמב"ן עולה שמוסיפים בהן שש ברכות ועל כך תמה הלח"מ כיון שהן תעניות יחיד מדוע מוסיפים ברכות.

כתב על כך האור שמח (שם): "הנה לענין הוספת שש ברכות עיין לחם משנה בזה, ומפורש הוא בירושלמי (תענית) פ"ק הלכה א', בנינוה צרכין למעביד תענית בתר פסחא כו', לכו ועשו, ובלבד שלא תשנו ממטבע של תפלה, היכן הוא אמרה כו', ע"ד דר"י היכן אמרה בשש שהוא מוסיף, עד כדון צבור שיש לו שש כו', **הרי דבחוצה לארץ מוסיפין שש ברכות.** ואולי כיון שעשו עפ"י רבי שהיה נשיא ואפשר היתה נשיאותו גם על חוץ לארץ לכן היו מוסיפין שש ברכות, דדין תענית ציבור יש להן, כיון שכל הטעם שאין ת"צ בחז"ל הוא כדאמר בירושלמי ריש פרק ב' (ה"א), הדא אמרה אילין תענייתא דאנן עבדין לית אילין, וכאן היה על פי רבי. נולכך לדידן ש"ץ מזכיר בשומע תפלה ככל צרכי יחיד, כיון דאינו רק כיחיד] וראיתי לרבינו נסים סוף פ"ק (תענית ה, א בדפי ה"ף) שעמד בזה, ואין דבריו מוכרחים, כיון דקבעו על פי הנשיא ודו"ק, ויעוין ספר הלקושות לרמב"ן בזה". **עולה עפ"י האו"ש שבימינו שאין נשיא אין מוסיפים שש ברכות.** אמנם הר"ן הוכיח מהירושלמי שמוסיפים ולא קיבל שכוחו של רבי היה לגזור אף שם תענית ציבור, ולכן לדעתו אף בימינו מוסיפים שש ברכות בתעניות אף שאין לנו נשיא ואין לנו סמוכים.

וכן כתב הרמב"ן (תענית טו ע"א): "ומן הטעם הזה נלמוד שלא אמרו בקולא זו אלא שלא יאסרו במלאכה ועינויין הללו, אבל לענין תפלות מתפללין כ"ד ברכות בחוצה

הרמב"ם (הל' תעניות פ"ד ה"ח) פסק: "ובכל תענית מתעניות הצרות שגזרין על הצבור מתפללין תפלת נעילה בכל מקום". והמ"מ הוסיף: "מפורש בפ' בג' פרקים שיש נעילה בתענית, ופירש הראב"ד ז"ל דבכל ת"צ קאמר בין בראשונות בין באחרונות דאי באחרונות בדוקא הוה ליה למתני במה אלו יתרות על הראשונות ואף בזמן הזה הדין כך וזה דעת רבינו אע"פ שלא נהגו כן הוא עיקר".

אמנם הטור כתב שמתפללים נעילה רק בשבע אחרונות אבל לא בכל התעניות. הבית יוסף (או"ח סי' תקעט) הביא את הר"ן שכתב שבתעניות אמצעיות מתפללים נעילה ובתעניות ראשונות הסתפק ומוסיף הר"ן: "אבל עכשיו לא נהגו להתפלל נעילה בתעניות שגזרין על הצרות ועל הגשמים". וכן בשו"ע לא הזכיר זאת.

הבית יוסף (או"ח סי' תקעה אות י) הביא שתי תשובות של הרשב"א שבהן סובר שלא נהגו כלל בהוספת שש ברכות. וז"ל: "כתב הרשב"א (ח"א סי' שצז) שאלת בכל מלכותנו נמנע המטר מחודש אייר עד צאת חג השבועות והתחילו הצמחים לשנות מקצתן וגזרנו תענית ונחלקו התלמידים בתפילה כת אומרת שאין לומר עכשיו שש ברכות אלא שמרבין בתפילה ומתריעין בשופרות בלבד וכת אומרת שאין שהות לגזור שלש עשרה תעניות לפי שיתייבש כל העולם ולפיכך נתנו לזה חומרא כשבע תעניות וכך מצאנו מפורש לה"ר יונתן. תשובה נראה לי כדברי הכת הראשונה דכיון שאינם מזכירין גשמים אז אלא בשומע תפילה וכהריא דבני נינוה (תענית יד:) **היאך יוסיפו שש ברכות ולא ראינו מעולם מי שעשה כן עכ"ל**. וכתב בתשובה אחרת (שם

בבבל, ואע"פ שאין זה מחזור אין מבטלין מנהג בדבר.

"נמצאת למד שלענין חומר יום התענית ולהפסיק מבעוד יום צריך תענית צבור שתהא הסכמה אחת וצירוף אחד, אבל לברכות והתרעות כל צבור וצבור רשאי להתחייב בכך, אלא שאין לעשות כן אלא בהגיע עת צרה שזמנו עובר והשעה דחוקה וצריכה רחמים, כך קבלתי לשיטה זו מפי מורי נר"ו בשם רבינו הגדול ז"ל, וליכא למינדא מיניה".

למדנו מדברי הריטב"א שאין חומרי תענית צבור להיאסר בחמישה עינויים ואסורים באכילה ושתייה בלבד אבל הוספה בברכות (שש ברכות ארוכות) ותקיעה בשופרות ותפילת נעילה מוסיפים אף בחו"ל שנחשבים כיחידים. וכן נהגו במקומו, פרט לתפילת נעילה שמא הוא שייך אך לתענית צבור.

והר"ן (על הרי"ף תענית ה"ע"א) כתב: "פירשו בו שאין חומר תענית ציבור של נעילת הסנדל ורחיצה וסיכה נוהגת בבבל אלא בט"ב בלבד... וכיון שלמדנו על תפילת נעילה ועל כ"ד ברכות ועל התרעה שבחוצה לארץ היכא אמרינן שאין שם תענית צבור בבבל אלא תענית יחידים י"ל דכי אמרינן הכי ה"מ לענין ה' עינוים שאין כח בתענית יחידים להשוות תעניות שלהם לתענית יה"כ שהוא על כל ישראל ומש"ה לא מיתסר בעינויין הללו אלא תענית דומיא דידיה דהיינו תענית ציבור שהוא מקובל על כל ישראל, אבל לענין נעילה וכ"ד ברכות והתרעה לא אמרו שכיון שכל הצבור מצטרפין להתענות ראויין הם לכך".

הר"ן כתב שיש נעילה בתעניות בחו"ל, אלא שלא העיד מה נהגו למעשה.

חבל נחלתו

(י'עננו בורא עולם").

עוד כותב הטור שם שבתפילת שחרית מוסיפים קריאת התורה את כל פרשת בחוקותי ומפטירים בדברי הבצרות בירמיהו. ובתפילת מנחה קוראים את ויחל משה. אבל הבית יוסף (או"ח סי' תקעט) מעיר: "זכתב הר"ן (שם יא. ד"ה מתני') ומיהו אין אנו נוהגים כן אלא קורין ויחל משה. וגם התוספות כתבו בסוף פרק כל שעה (פסחים מ: ד"ה אבל) שאנו קורין בתענית ויחל אע"ג דתנן בתעניות ברכות וקללות ואנו סומכים על מסכת סופרים (פ"ז ה"ז) עד כאן. וגם הרב המגיד כתב בפרק א' (ה"ז): אנו מנהגינו לקרות בבוקר ובערב בפרשת ויחל ומפטירין בדרשו (ישעי' נה, ו - נ, ח) ואין אנו נוהגים לא כסדר שאמרו חכמים לא לקרות אחר חצי היום ולא לקרות מה שנהגו הם ומדברי קצת הגאונים (סדר רב עמרם ח"ב סי' נז-נח, חמדה גנוזה סי' קמד) נראה שאף הם היו נוהגים כמנהגינו, ואיני יודע טעם לשינוי מנהג חז"ל שתיקנו ושנהגו הם עכ"ל. אבל הרב רבי דוד אבודרהם (עמ' רמט) כתב סתם שקורין ברכות וקללות ומפטיר בירמיהו על דברי הבצרות עד ושמן עלינו נקרא אל תניחנו (יד א – ט) וקורא אותה בניגון הפטרת תשעה באב עכ"ל נראה מדבריו שכך היו נוהגים בזמנו. בשו"ע (סי' תקעט) לא הביא הלכות אלו אלא כתב שהן מבוארות יפה בטור. וכן הרמב"ן בחידושיו לתענית הביא את נוסח התפילה.

ד. תקיעות בשופר וחצוצרות בגבולין

הבאנו בתחילה שהרמב"ם כתב בראש הל' תעניות (פ"א ה"א): "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות (במדבר י').

סי' תד) מה שאמרת שעשית מענשה כשירדו גשמים בעתם ואחר כך נעצרו הגשמים ושינו הזרעים ואמרת להתריע ולהוסיף הברכות כמו שנתקנו בשבע אחרונות לולא שאמרת שמצאת כן להרמב"ן זכרנו לברכה (חי' ד"ה ועוד דקא) לא הייתי אומר כן שלא תיקנו על הגשמים להתריע אלא באחרונות דוקא אבל כשירדו גשמים ושינו הזרעים לאחר מכן מחמת עצירת גשמים זה לא שמענו ומה ששינו שינו מתריעין מיד לא אמרו אלא כשינו מחמת מכה אחרת כשדפון וכיוצא בו וכן פירש הרמב"ם (ספר האשכול ח"ב עמ' 8) וכן נראה גם מדברי הרמב"ם (פ"ב ה"א) אבל אם מצאת להרמב"ן זכרנו לברכה אני אומר כבר הורה זקן שאין משיבין את הארי (עי' גיטין פג.) אלא שאני לא ראיתי לו בשום מקום כן עכ"ל".

ולכן נראה שבניגוד להוצאת התיבה בתעניות אחרונות והוספת שש ברכות שאותן מביא הטור והשו"ע להלכה הרי תפילת נעילה לא נהגו להוסיף.

הבית יוסף (או"ח סי' תקעט) הביא מדברי הר"ן על הר"ף (תענית ד ע"ב) מחלוקת בין הראשונים באיזו תפילה מוסיפים את שש הברכות. הר"ן עצמו כותב שלא משמע שהוסיפו אותם בשחרית. הר"ח דייק שמוסיפים אותן בנעילה בלבד. בעל המאור סבר שמתפללים תפילת עמידה נוספת ובה מוסיפים ברכות אלו. ובשם הרמב"ם הרמב"ן והטור הביא שנהגו לאומרן בבוקר ובערב ומשמע בתפילת שחרית ובתפילת מנחה.

כמו"כ מביא הב"י שהברכות אינן מעכבות זו את זו ולא את התקיעות.

הטור (סי' תקעט) מוסיף שמוסיפים בקשה מיוחדת על הגשמים בברכת שמע קולנו

בשאלה האם תעניות אלו הן תעניות ציבור.

הראשונים האריכו בשאלה באיזה כלי תוקעים עפ"י סוגיות הגמרא בבבלי ובירושלמי.

הרמב"ם כתב (פ"א ה"ד): "...ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין **בחצוצרות בלבד**, ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות, ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש שנאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' (תהלים צח)".

הרמב"ן (תענית טו ע"א) האריך בדיון בנושא זה והביא את דעת הראב"ד ומסקנת הרמב"ן שבגבולים תוקעים בשופרות בלבד. וז"ל: "וראיתי להראב"ד ז"ל דלאו על שופרות של ברכות קאמר דהנהו חצוצרות תני וכהנים הוו, אבל בתקיעה שלאחר תפלה קאמר כשמרבין בתחנונים תוקעין בשופרות כדי להזכיר אילו של יצחק, ובירושלמי למה תוקעין בקרנות לומר הנה אנו גועין לפניך כבהמה, והיינו דקתני ברייתא שבע תעניות ובהם ז' התרעות, ואם על תקיעות של ברכות קאמר טובא הוו, אלו דבריו ז"ל, ולא מילתא היא שכבר הוכחנו מן סוגית הירושלמי שבמסכת ראש השנה שאין להם בגבולין אלא שופר ואין להם חצוצרות כלל, ועוד שהברייתא מפורשת היא ובהן שבע שבע התרעות, כלומר שבע התרעות בכל תענית ותענית דשבע ברכות ניהו כדתנן על השביעית הוא אומר ועל כל ברכה תקיעה וכדקתני לה בהדיא באידך פרקין, והשמיט הסופר מנוסח הרב ז"ל שבע אחד אבל בכל הנוסחאות שבע שבע התרעות כתוב בהן וסימן לדבר יריחו".

ועולה מדבריו שהתקיעה בתעניות היא עיקר המצוה מן התורה.

נתעכב על התקיעות בגבולין (אף בא"י) ולא על התקיעות במקדש בשער המזרח. בין הראשונים מחלוקות בכמה עניינים. ראשית באלו תעניות גשמים היו נוהגים לתקוע. שאלה שניה שחלקו בה היא באיזה כלי היו נוהגים לתקוע. ושאלה נוספת מתי בתפילה היו תוקעים.

מהטור (סי' תקטט) משמע שרק בשבע תעניות אחרונות היו תוקעים וכן הזכיר זאת הריטב"א (תענית יב ע"ב): "ואע"פ שאין התרעה לדברי הכל אלא או **באחרונות בלבד** לדעת רבינו ז"ל, או אף **באמצעיות לדעתנו**, לא מפני שראוי לומר ז' ברכות והתרעות אלא בתענית החמור כט' באב באיסור עניין, שזה אינו כי מה ענין זה אצל זה, אלא לפי שהתרעה סוף בקשת רחמים, והיא בהגיע עת צרה שאין לה המתנה כדכתיב (במדבר י') וכי תבוא מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם, מאחרים ההתרעה וגם סדר הברכות עד האחרונות שעובר זמן הגשמים, ובצמחיים ששנו ושאר צרות שאין להם המתנה שנינו (י"ח ב') שמתריעים עליהם מיד, ולעולם אין הברכות וההתרעה תלויין בחומרי תעניות רחיצה ונעילת הסנדל וחביריו, ובודאי דלמעוטי הוא אמרו חוץ מט' באב בלבד לומר שאין דיני שמואל אלא בדיני ט' באב, ומחומרי ט' באב הוא בלחוד דאמעיתו תעניות של בבל, לא מכ"ד ברכות והתרעה ונעילה שאינן בט' באב כדאיתא בפרק מקום שנהגו (נ"ד ב')."

מתבאר שישנה מחלוקת בין הראשונים האם תוקעים בתעניות אמצעיות או רק בתעניות אחרונות, ונראה שאין זה תלוי

חבל נחלתו

באוצה"ג (תענית תשובות נא) ... "הכין חזינא דתקיעות לחודייהו הוא דאמרו חכמים אין נוהגות אלא בשערי מזרח אבל ברכות כבר הן אמורות במשנה שלפניה בסתם... אבל מנהג דילנא השתא תדירא בכל צרה שלא תבוא על הציבור מעצירת גשמים או יוקר השער או דבר או ארבה ומאי דדמי להני מיתאמרן קדמנא שבע ברכות כסידורא דמתניתין ותוקעין כהני בסוף כל חדא וחדא... נראה מהגאונים שהתוקעים היו כהנים ותוקעים בסוף כל ברכה וברכה.

הרמב"ם כתב בפרק ד (ה"ד): "ואומר רפאנו ה' ונרפא וכו', וגומר התפלה על הסדר ותוקעין בחצוצרות, וכסדר הזה עושין בכל מקום". וכתב שם המגיד משנה: "עוד נראה מדברי רבינו שבגבולין אין תוקעין בסוף כל ברכה וברכה". ומביא המ"מ שיש ראשונים הסוברים שאף בסוף כל ברכה וברכה תוקעים.

בשו"ת מהר"ם חלאווה (סימן עב) דן בעניין: "בתענית גשמים אם להריע בשופר". וז"ל: "עוד שאלת ואמרת התרענו ג"כ בשנת המנחה כמו בשחרית מפני דוחק השעה, ונתת טעם לדבר (דק"ל) דכיון דקיימא לן דעננו אקרי התרעה, אמאי לא מתריעין גם כן בשופר במנחה כמו בשחרית, מה הפרש יש בין התרעת שופר להתרעת עננו.

"תשובה מתוך דבריך הגביר נראה שלא התפללתם כ"ד ברכות אלא שהרבנתם בתחנונים, אחריהם תקענתם בשופרות, והנה אמת שכך כתב הראב"ד ז"ל דהא דאמרי' במה מתריעין בשופרות לאו על שופרות של ברכות קאמר, דהנהו חצוצרות הוו, אבל בתקיעה שלאחר תפלה קאמר כשמרבין בתחנונים תוקעין בשופרות, אבל הר"ם במז"ל חלוק עליו והכריע שאין תוקעין אלא

מתבאר מהרמב"ן שבגבולים תוקעים בשופרות לאחר כל ברכה (=שבע התרעות) ואין התוקעים כהנים. בניגוד לראב"ד שסבר שלאחר כל ברכה תוקעים כהנים בחצוצרות, ובסוף התפילה תוקעים בשופרות.

בעל המאור (ר"ה ו ע"א מדפי הר"ף) כתב שהלכה כברייתא בר"ה שבגבולים תוקעים בחצוצרות ולא בשופרות ותמה על הגאונים שכתבו דוקא בשופר.

הב"י בסימן תקעט הביא: "וכתב הרב המגיד (ה"ד) מדברי רבינו (=הרמב"ם) נראה שאין תוקעין בגבולין אלא בחצוצרות ולא בשופר כלל וכן נראה לכאורה מהברייתא שבפרק ראוהו בית דין (ר"ה כז). והראב"ד כתב שתקיעת החצוצרות היתה על סדר הברכות אבל בשופרות היתה בשאר היום בשעה שהיו מתפללין והמחזור כדברי הרשב"א (ח' מכת"י שם ד"ה תניא) דבמקדש איכא תרתי חצוצרות ושופרות ובגבולין ליכא אלא חד מיניהו חצוצרות או שופר וזהו שכתוב בדברי הגאונים (חמדה גנוזה סי' קסא) תקיעה בשופר בתעניות לפי שבאיזה מהם שירצה רשאי עד כאן; והר"ן כתב בסוף פרק קמא דתעניות (ד: סוד"ה גרסי') שתקיעות אלו שעל סדר ברכות דתעניות בשופר היה ולא בחצוצרות וכן כתב הרז"ה (ר"ה ו. ד"ה תנ"ה) בשם תשובות הגאונים, והכי מוכח נמי בירושלמי (ר"ה פ"ג ה"ד). והא דמשמע בפרק ראוהו בית דין דבתעניות תוקעין בחצוצרות י"ל דהתם בתעניות שבמקדש שהם במעמד כל ישראל היה אבל בגבולין אין תוקעין אלא בשופרות וכך נהגו בכל מקום עד כאן ודברים אלו כתב ג"כ בפרק ראוהו בית דין (ו. ד"ה גמ' בד"א וחי' שם ד"ה מקום)".

לגבי המקום בתפילה בו תוקעים, נאמר

בוררו הלכות אלו.

ה. מה הדין בשנה מעוברת וכל סדרי הזמנים שלנו

החודשים שלנו הם עפ"י הלוח ולא עפ"י הראיה. עיבור השנים הוא קבוע, ולא עפ"י הקריטיונים שקבעו חז"ל במס' סנהדרין. ממילא התאריכים המוזכרים בש"ס צריכים עיון האם הם קבועים ועומדים או שהם היו קבועים רק בזמן שקדשו עפ"י הראיה ועברו לפי הצורך. לדוגמא, במשנה נזכר שאם הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים (תלמידי חכמים) להתענות, ואם הגיע ר"ח כסלו בית דין גוזרים שלש תעניות ראשונות על הציבור בשני חמישי ושני. והרי יש שנים שתאריכים אלו מוקדמים מבחינת תקופת השנה השמשית ויש שנים שהם מאוחרים, וא"כ האם ניתן לקבוע תעניות בימינו עפ"י הזמנים הנ"ל? לא מצאתי מתייחסים לשאלה זו, ונראה שזמנים אלו נקבעו לפי הלוח הירחי ולא לפי הלוח השמשי ואע"פ שימים אלו נדים מבחינת הלוח השמשי.

ומצאתי בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' צ) שעסק בשאלה שלפנינו וז"ל: "שאלה אם יש לנהוג בזמן הזה סדר תעניות וכסדר ששינו במשנתנו (פ"ק דתענית)?

"תשובה כפי מה ששמעתי מפי זקנים שכשהשנה מעוברת אין להתחיל התעניות כס' המשנה ולעיקרא דמלתא אמינא דשליחותיהו דקמאי קא עבדינן". וכן בשו"ת שואל ונשאל (ח"ה, או"ח סי' צב) מביא בתוך תשובתו התייחסות לכך: "דהשנה מעוברת (ומשתנה הסדר כמ"ש בספרו הבהיר

על סדר ברכות, וכמו שהוזכר במשנה. מיהו כתב ז"ל בשחרית ובמנחה מתפלל כ"ד ברכות ומתריע בהן וכן כתב הר"ם במז"ל דמוסיפין ברכות אלו בתפלת שחרית ובתפלת המנחה וכן נראה מוכרע מן הגמרא דעיקר תפילת תענית והתרעה בסוף היום דאמר' התם רבע דיומא מצלי' ובעי רחמי". הבית יוסף (או"ח סי' תקעט) הביא מהר"ן את שיטת הרמב"ם והוסיף: "אבל רש"י (טו: ד"ה אלא בשער) סובר דלתנא דמתניתין נמי תוקעים היו בגבולין בין ברכה לברכה כמו ששינו בברייתא בגמרא... וכתב הרב המגיד (שם) שדעת האחרונים כדברי רש"י וכך הם דברי רבינו".

השו"ע כתב שסדר התקיעות ומקומן מבואר היטב בטור (סי' תקעט ס"ב).

המגן אברהם (ריש סי' תקעו) כתב: "ואני תמה למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה ואע"פ שאין ת"צ בבבל מ"מ הלא מדאוריית' מצוה לתקוע בלא תענית". המשנ"ב כינס את תרוצי האחרונים לתמיהת המג"א (סי' תקעו ס"ק א): "ויש מאחרונים שתירצו דמדאורייתא מצוה זו נוהג רק בא"י וכדכתיב וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו' ויש שכתבו דאפשר דאף בא"י דוקא כשהיה תחת רשותינו ואפשר עוד דדוקא כשהגזרה הוא על רוב ישראל אז מ"ע לתקוע אבל בלא"ה לא [פמ"ג]".

המנ"ח (מצ' שפד אות ה) כתב שבשופרות אין חובת תקיעה דוקא בכהנים (בניגוד לחוצרות שהם המצויים) אלא כל אדם יכול לתקוע. ולא הוזכר בפוסקים מניין התקיעות ולא הוזכרה ברכה על התקיעה (והרמב"ם כתב שהמצוה היא להריע ולא לשמוע). ואולי כיון שהלכה זו רופפת בידינו לא

חבל נחלתו

שמוסיפין בתעניות אחרונות שגזרין על הגשמים אינן נוהגין עכשיו ואם נוהגים עכשיו אינם נוהגין אלא בא"י לא בח"ל והא ליתא שהרי הרי"ף והרא"ש ורבי' יעקב בעל הטורים ורבינו ירוחם כולם הביאו כ"ד ברכות בספריהם ואין דרכם להביא מה שאינו נוהג גם שאינו נוהג אלא בא"י ליתא שהרי כתב הרמב"ם סוף פ"ד מהלכו' תעניות כל מקום שגזרין אותם שם אחר שמתפללין כו' ויראה פירוש דבריו כל מקום שגזרין אותם בין בא"י בין בח"ל ואף אם נפרש כל מקום שגזרין הם בארץ ישראל תשובת הרשב"א הביאה הרב בב"י א"ח סי' תקע"ה והיא בתשובותיו ח"א סי' שע"ז דבריה ברור מללו **דאף בח"ל אומרים כ"ד ברכות** שכתב ז"ל שם כתב הרשב"א ז"ל שאלת בכל מלכותנו נמנע המטר מחדש אייר עד צאת חג השבועות כו' וגזרנו תענית ונחלקו התלמידים בתפלה כת אומרת שאין לומר עכשיו שש ברכות וכת אומרת שאין שהות עכשיו לגזור י"ג תעניות לפי שיתייבש כל העולם ולפיכך נתנו לזה חומרא כשבע תעניות תשובה נ"ל כדברי הכת הראשונה כו' **הרי שאע"פ שמלכותו היה בח"ל היו אומרים השש ברכות נוספות** גם בסי' ת"ד והביאה הרב ז"ל שם בסי' הנז' כתב מה שאמרת שעשית מעשה כשירדו גשמים בעתם ואחר כך נעצרו הגשמים ושינו הזרעים ואמרת להתריע ולהוסיף הברכות כו' הנה מכל הלין משמע בביאור ששש ברכו' נוהגות אף בזמן הזה ובח"ל מיהו כתב בעל צידה לדרך במאמר

ברית כהונה ח"א א"ח מערכת ג' אות י"ב ע"ש⁴). עולה משני המקורות שבשנת העיבור יש לאחר את התעניות, אולם בשאר שנים התאריכים שקבעו חז"ל שרירים וקיימים. לעומת זאת לגבי הסיום של הצומות נפסק עפ"י הירושלמי (תענית פ"א ה"ח) שכאשר יצא ניסן של תקופה מפסיקים אף היחידים שהמשיכו להתענות. וכך לשון הרמב"ם (הל' תעניות פ"ג ה"ט): "תלמידי חכמים חזרין לבדם ומתענים שני וחמישי ושני עד שיצא ניסן של תקופה אבל לא הצבור, שאין גזרין על הצבור בשביל גשמים שלא ירדו יתר משלש עשרה תעניות אלו, וכשמתענין היחידים עד שיצא ניסן מותרין לאכול בלילה ומותרין בעשיית מלאכה וברחיצה ובסיכה ותשמיש המטה ונעילת הסנדל כשאר כל התעניות, ומפסיקין לראשי חדשים ולפורים. יצא ניסן של תקופה והוא כשתגיע השמש לתחלת מזל שור אין מתענים, שאין הגשמים בזמן הזה אלא סימן קללה הואיל ולא ירדו כל עיקר מתחלת השנה". ועפ"י רש"י ב"ה (טו ע"א) שהסביר שבט של תקופה, נראה שכאן ניסן של תקופה הוא שלשים יום אחר כניסת תקופת ניסן (26-28 אפריל).

1. תעניות גשמים בימינו בארץ ישראל ובחור"ל

כתב בשו"ת כנסת הגדולה (סי' יח): "כמדומה לי ששמעתי בשם הרב מר קשישא כמהר"י אישקאפה זלה"ה שששה ברכות

2. ז"ל ברית כהונה (שם): "בשנת העיבור אין לנהוג כסדר הנזכר לעיל אות ה' כמ"ש ה' הלכות קטנות ח"א סי' צ' וה' בני בנימין וקרב איש דף ק"ד ע"ב באות ד' מתקנות א"י ע"ש, ומאחר דבא"י נקטי הכי אין לזוז מזה ג"כ פה. ונלענ"ד בכונתם דבכה"ג יהיה התחלת תענית היחידים מ"ז כסלו והלאה שכן נראה סתמיות דבריהם כל עוד שלא נמצא בפירוש דמנהג א"י הוא באופן זולת זה".

ה' כלל א' פ"ז שלדעתו אין אומרים סדר זה אלא בעצירת גשמים".

דברים אלו הביא בקצרה הברכי יוסף (או"ח סי' תקעה ס"ק ט). ומוסיף ומעיר הרב חיד"א: "ואשתמיטייה דברי הר"ן סוף פ"ק דתעניות (ה א) שהוכיח מהבבלי והירושלמי שמברכין בח"ל כ"ד ברכות, וגם לא זכר מ"ש הרב לח"מ סוף פ"ג דתעניות, שגם הוא הוכיח כן מתשובת הרשב"א, כמ"ש הוא ז"ל. גם לא העיר במה שיש לעמוד בדבר דתענית ח"ל בתענית יחיד, ואמאי מברכין כ"ד ברכות, כמו שהעיר הרב לח"מ שם. וכבר הר"ן שם ראה והתקין הכל. וגם מהרב לח"מ אשתמיטייה לשון הר"ן, כמו שכתבתי בהגהותי להרמב"ם שם. והריטב"א בחידושי שם ספ"ק דתעניות, כתב באורך כדברי הר"ן, ומטי בה משום רבו משם הרמב"ן. ועיין בתשו' הר"ש בן הרשב"ץ סי' שפ"ה ולהרב אביו בתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ד".

ולעומתם לגבי חו"ל פוסק הנודע ביהודה

(מהדו"ק, או"ח סי' לא):

"מה ששאל מכ"ת שנחלקו חכמי עירו בימי הקיץ בהעצר השמים ולא היה מטר וצריכין לפרש ברחמי טובא ובתענית. שקצתם אמרו לגזור כסדר המשנה ג' תעניות ואח"כ עוד ג' ואח"כ שבע תעניות וכו' וסמוכים שלהם מדברי הש"ע בא"ח סימן תקע"ה סעיף ט' שמקומות זמן גשמים שלהם קודם י"ז חשוון או אח"כ כשיגיע זמנם ולא ירדו גשמים וכו' שעושים כסדר המשנה, וכת אחרת אומרת שכל זה בימות הגשמים ואז זמן רביעה הכל לפי המקום אבל בימות הקיץ דחוץ לזמנו הוא בהא לא איירי הש"ע, ושאל להורות הדרך הישר בזה.

"תמהני וכי לא ראה דברי המגן אברהם שם בס"ק ט' בשם הרשב"א שאפילו עונת

הגשמים הוא אחר חג השבועות כן הוא הדין, וכן הוא באמת שם בב"י בשם הרשב"א. ואעפ"כ אני אומר גם במדינתנו בעו"ה מצוי מאוד בהרבה שנים עצירת גשמים בימי הקיץ ואעפ"כ **מעולם לא שמענו לעשות סדר י"ג תעניות** אלא דרכנו להתרצות בתחנונים ובסליחות ובקשות וגזרין ג"כ תענית א' או ב' לפי הצורך אבל סדר המשנה לא שמענו..."

אולם בספר ברית כהונה (ח"א אות ג סימן ה) **כתב:** "מנהג פשוט פה אי ג'רבא וגלילותיה דמשהגיע י"ז חשוון ולא ירדו גשמים הדיינים מודיעים בש"ק בבתי כנסיות שיתענו היחידים ג' תעניות ב' ה' וב'. ...עברו אלו ולא נענו ב"ד גזורים עוד ג' תעניות ב' ה' וב' ומודיעים לצבור ביום שבת בכל בתי כנסיות. ועיין למרן ז"ל סי' תקע"ה ס"ב בתעניות אלו בארץ ישראל. ותעניות אלו אירעו כמה פעמים אבל השבע תעניות אחרונות שאחר זה שכתב מרן ז"ל שם ס"ד אין אנחנו זוכרים שהיו פה. כי על הרוב נענים. או שתהיה סיבה מונעת מצד הימים שאין גזורים בהם תענית".

וכן בשו"ת שואל ונשאל (ח"ה, או"ח סי' צב) דן: "בשנת התרפ"ד התענו הקהל קדוש הי"ו שלש ראשונות וג' אמצעיות ונגמרו האמצעיות ביום כ"ט שבט ונסתפקתי אם מתענים עוד שבעה האחרונים כמ"ש במקום אחר דשמענו מן הזקנים שנהגו פה העירה אי ג'רבה יע"א בסדר י"ג תעניות". **ומסיק שלא לקבוע ז' תעניות נוספות לציבור בגלל התאחרות הגשמים ושלא להכביד על הציבור.**

וכך מסכם זאת בשערי תשובה (סי' תקעה ס"ק א): "ועיין בהלק"ט סי' צ' שיש לנהוג סדר תענית בזה"ז, ועיין בר"י שהביא שכן שמע מזקני ירושלים וזקני חברון שעשו פעם א'

חבל נחלתו

סי' תקסב ס"ב): "תענית שגזורים על הצבור אין כל יחיד צריך לקבלו בתפלת המנחה, אלא שליח צבור מכריו התענית והרי הוא מקובל. יש אומרים דהני מיילי בארץ ישראל שהיה להם נשיא, לפי שגזרתו קיימת על כל ישראל, אבל בחוצה לארץ צריכים כל הצבור לקבל על עצמם כיחידים, שכל אחד מקבל על עצמו".

ובמשנ"ב (ס"ק ג) כתב שיש להחמיר ולהתענות בתענית שהכריזו הציבור אף אם לא קיבל עליו.

לכאורה נראה שכל הדיון הוא לגבי דרך קבלת התענית אבל חומר התענית כתענית יחיד, וכפי שכתבנו לעיל.

וכן עולה מדברי הטור (או"ח סי' תקסח): "אין תענית צבור בבבל ליאסר במלאכה ולהפסיק מבע"י אלא ט"ב בלבד הלכך יחיד שקבל עליו תענית לא חיישינן שמא תענית צבור קבל עליו ומותר בכולן".

הב"י (שם אות ו) הביא מהרא"ש (תענית פ"א סי' ט) שאין תענית ציבור משום שאין נשיא והוסיף: "וכתב עוד (הרא"ש סי' טו) הרב אלפס לא הביא מימרא דרב כהנא אמר (תענית יב): יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל חיישינן שמא תענית ציבור קביל עליה, ונראה דסבירא ליה כמו שכתבתי לעיל בשם אבי העזרי דהאידינא ליכא למיחש משום דקיימא לן אין תענית ציבור בבבל עכ"ל. ומיהו המרדכי (סי' תרכד) כתב בשם אבי העזרי (סי' תתנז) כשמקבל התענית אומר אהא בתענית יחיד למחר עכ"ל משמע דלכתחלה צריך לומר כן".

ופסק השולחן ערוך (או"ח סי' תקסח ס"ו): "אין תענית צבור בבבל ליאסר במלאכה ולהפסיק מבעוד יום, אלא תשנה באב בלבד; הילכך יחיד שקבל עליו תענית, לא

מעשה בזה וע"ש שכתב לחלק דבא"י דשכיח (וע"ש דגם בא"י לא שכיח עצירת גשמים כי האי שיצטרכו לכל הסדר והזקנים עדים ליתנהו בזכיר' כ"א פעם א' רבות בשנים אחת לששים או לשבעים שנה וא"כ גם בא"י לא שכיח ע"ש) שליוחתייהו דקמאי קא עבדי' משא"כ בח"ל דלאו סדנא דארנא חד ויש מדינות וגלילות שאין שם עצירת גשמים לא רצו לחלק בח"ל עצמו בין מקום למקום והשוו מידותיהם דאין תענית צבור בח"ל ע"ש, וכ"כ בשו"ת נ"ב ח"א סי' ל"א שאין נוהגין במדינות אלו לעשות בעצירת גשמים י"ג תענית כסדר המשנה רק גזורים תענית א' או ב' ומרצים בתפילות ותחנונים".

ז. חומר תעניות ציבור על גשמים בארץ ישראל בימינו

לגבי דרך קבלת התענית בתעניות ציבור בזמננו שאין לנו דיינים סמוכים כתב הבית יוסף (או"ח סי' תקסב אות יב) בשם הראב"ד והרא"ש והטור שהסכמת הציבור להתענות אינה צריכה קבלה לא במנחה ולא בתפילה אלא די בהכרזת שליח הציבור. ולעומתם הביא את דעת הרמב"ן והר"ן שבא"י היה להם נשיא ולכן גזירתו קיימת על כולם אבל כשאין נשיא כל תענית היא תענית יחיד וצריכה קבלה של כל אחד. וסיים: "והרב המגיד כתב בפ"ג מהלכות תעניות (ה"א) דברי הרמב"ן וכתב שאין נראה כן מדברי הרמב"ם בפרק א'. ונראה לי שהוא מדייק כן מדכתב הרמב"ם בפרק א' (ה"י) כל תענית שלא קיבלו עליו היחיד מבעוד יום אינו תענית משמע דדוקא יחיד אבל תענית ציבור לא בעי קבלה".

ולהלכה הביא את שתי הדעות (שו"ע או"ח

ישראל כיון ששכיחה עצירת גשמים ויש חסרון כס, יש כח לבי"ד לגזור משום שליחותייהו דקמאי.

ובהערות על הברכ"י (לרב דוד אביטן אות ז) כתב: "במחזיק ברכה אות ב' הביא שבשו"ת נודע ביהודה כתב שאין לעשות סדר תעניות וכו'. ובשו"ת נחפה בכסף למהר"י נבון רבו של רבינו ח"ב בסוף קונטרס פרי מפרי כתב שבשנת תק"ח היה עצירת גשמים וקצת מרבני ירושלים רצו לגזור ככל הכתוב בשו"ע וקצת היו רוצים לגזור תענית פשוט וכו' ושמעתי מפי מהר"ר ירוחם וילנא שבצפת לא עשו אפי' אותם תעניות הכתובות בשו"ע כי אין בזמן הזה סמוכין וכו'. ע"ש. ועתה נודע כי רבינו אינו יחיד בדבר, כי כבר הווי בה טובא, וכנראה שבשיטת רבו אמרה, אלא שכונדע לא נדפס נחפה בכסף ח"ב בזמנו. והנה בספר תקנות ירושלים שנדפסו בשנ"ת התר"ב דיני תעניות אות י"ב כתוב שהסכמת הרב מהר"ם סווין (שהיה רש"צ בשנת ת"ק) לא לעשות הסדרים הללו, וכדעת רבינו. ובספר שער המפקד בנהר פקוד דף קכ"ה תמה מה ראו על ככה להכניסו במנהגי ירושלים ומסקנת הברכ"י אינה כן וכו'. ע"ש. ואמנם האמת בזה היא שמנהג זה נשתרבב למנהגי ירושלים על ידי הרב המש"ח משום מעשה נורא שארע עם הרב מהר"ם סווין, וכמ"ש באיי הים דף ס"ז ע"ב בהגה".

מסקנות

- א. תעניות על גשמים הן חובה מדרבנן והתפילה והתקיעות הן חובה מן התורה וראוי להנהיגן בשעת הצורך.
- ב. לפי רוב הראשונים והאחרונים נראה שבדורנו אי אפשר להטיל תענית ציבור

חיישין שמא תענית צבור קבל עליו, ומותר בכל; ומכל מקום לכתחלה טוב לומר בשעת קבלת תענית: הריני בתענית יחיד לפניך מחר".

ונראה לפי דברי השו"ע שאף לציבור אין כח לגזור על חמישה עינויים וכד', ולכאורה כן הדין אף בימינו בארץ ישראל. אלא שהיה מנהג בארץ ישראל שאם בי"ד גזרו תעניות לא רק שאין היחידים צריכים לקבל על עצמם, אלא שנוהגים עפ"י כל חומרי התענית שתקנו חז"ל!

וראיתי שעמד בחקירה זו הברכ"י (או"ח סי' תקעה ס"ה) שכותב: "שמענו מזקני עה"ק ירושלים וחברון תובב"א, דאירע בימיהם עצירת גשמים, ונהגו בו בפרק ג' אמצעות ועשרה אחרונות, ככל סדר שכתבו הטור ומרן. ולבי מהסס, דהא מפורש בב"י משם הרמב"ן (תענית יא ב) והר"ן (שם ה א) דדוקא בארץ ישראל שיש סמוכים, וכתב דזה דעת הרמב"ם והטור. איכו השתא דליכא סמוכים מאן ספין לגזור מבעוד יום". היינו, לפי דברי הראשונים אין אפשרות לגזור תעניות במלוא חומרתן וכיצד הם מעידים על כך? הברכ"י מביא את תשובת הלכות קטנות ששליחותייהו דקמאי עבדינו, ומקשה על זה שהמונח שליחותייהו דקמאי אינו ביחס לגזירת תענית. וכיון שאין סמוכים א"א לגזור. וכותב שלא קשה מדוע השו"ע הביא הלכות אלו אף שאין לנו סמוכים שכן בימי ר' יוסף קארו ניסו לחדש את הסמיכה ולכן כתב גם הלכות השייכות רק לבי"ד סמוכים. וכתב עוד שאולי הביאוהו משום הברכות שנוהגות אף בחו"ל. ומביא סברות מחכמי דורו להנהגת התעניות בחומרת תעניות ציבור שחז"ל תקנו ודוחה אותן. ולבסוף חוזר לדברי הלכות קטנות שבארץ

חבל נחלתו

עם חומרי ת"צ של חמישה עינויים ושבייתה ממלאכה והתחלה מהערב, אלא הפסקת אכילה ושתייה מעלות השחר. ג. תעניות של כל ציבור על הגשמים (לפחות שבע האחרונות) הן בהוספת שש ברכות¹ ותקיעות בשופר ללא תפילת נעילה.

ד. אם הרבנות הראשית גזרה מן הראוי שכל אחד יקבל במנחה שלפניה את התענית, ואם לאו נגרר אחר הציבור וחייב בתענית. ה. בשנה מעוברת יש לאחר את זמני התעניות בחודש ימים.

סימן יד

תקנת השבין בגזל עצי סוכה

שבעה, אבל לבתר שבעה — הדר בעיניה. ואי חברו בטינא, ואפילו לאחר שבעה נמי — יהיב ליה דמי".

מתבאר מהגמ' שאם גזל עצים לסכך לדברי הכל (ר"א וחכמים) יוצא י"ח בסוכה בעלת סכך גזול והנגזל מקבל דמי עצים. אבל אם לא שילם לו את דמי העצים ועברו ימי הסוכות ולא חיבר את הגזל לסוכה — מחזיר לו את העצים.

הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה (פ"א ה"ה) פסק: "כל הגזול חייב להחזיר הגזלה עצמה שנ' והשיב את הגזלה אשר גזל, ואם אבדה או נשתנית משלם דמיה, בין שהודה מפי עצמו בין שבאו עליו עדים שגזל הרי זה חייב לשלם הקרן בלבד, אפילו גזל קורה ובנה אותה בבירה הואיל ולא נשתנית דין תורה הוא שיהרוס את כל הבנין ויחזיר קורה לבעליה, אבל תקנו חכמים מפני תקנת השבים שיהיה נותן את דמיה ולא יפסיד הבנין, וכן כל כיוצא בזה. **אפילו גזל קורה**

א. יציאה ידי חובה בעצים גזולים

במסכת סוכה (לא ע"א) נאמר: "תנו רבנן: סוכה גזולה, והמסכך ברשות הרבים. רבי אליעזר פוסל, וחכמים מכשירין". והראשונים חפשו היכי תמצוי לסוכה גזולה אשר פסולה אף לפי חכמים.

בהמשך קובעת הגמרא: "אבל גזל עצים וסיכך בהן — דברי הכל אין לו אלא דמי עצים". ומובא ביחס לכך: "ההיא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן, אמרה ליה: ריש גלותא וכולהו רבנן דבי ריש גלותא בסוכה גזולה הוו יתבין צווחה ולא אנשגח בה רב נחמן. אמרה ליה: איתתא דהוה ליה לאבוהא תלת מאה ותמני סרי עבדי צווחא קמייכו ולא אנשגחיתו בה? אמר להו רב נחמן: פעיתא היא דא, ואין לה אלא דמי עצים בלבד. אמר רבינא: האי כשורא דמטללתא דגזולה, עבדי ליה רבנן תקנתא משום תקנת מריש. — פשיטא, מאי שנא מעצים? — מהו דתימא: עצים שכיחי, אבל האי לא שכיחא, אימא לא — קא משמע לן. הני מילי — בג

1. הערת הרה"ג אביגדר נבנצל רב העיר העתיקה — ירושלים: לא ראינו מימינו שיוסיפו שש ברכות, לא הרבנות ולא הבד"צ.